

УДК 82-97:24-Скум.

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2024.35.14>

Руслан ТКАЧУК, д-р філол. наук, ст. наук. співроб.

ORCID ID: 0000-0003-0809-5115

e-mail: tkachuk.ruslan@gmail.com

Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Київ, Україна

ТЕОДОР СКУМИНОВИЧ: СПРОБА РЕАБІЛІТАЦІЇ ІМЕНІ

Вступ. Проаналізовано присягу та передмову до читача твору маловідомого в Україні полеміста-богослова XVII ст. Теодора Скуминовича "Przyczyny porzucenia Disuniey przez zacnemu narodowi ruskietu podane" (1643), який вважається бібліографічною рідкістю. Актуальність дослідження полемічного доробку Теодора Скуминовича пояснюється тим, що він докладно не вивчається.

Методи. У дослідженні застосовано культурно-історичний, порівняльно-історичний, дескриптивний і текстологічний методи аналізу пам'яток давнього письменства.

Результати. Наведено біографічні відомості про Теодора Скуминовича, розглянуто об'єктивність висунутих йому звинувачень колишніми одновірцями та викладено основні ідеї його полемічної творчості. У дедикації твору віленському єпископу Абрагаму Войні та вступному слові до читача Теодор Скуминович коротко розповів про причини свого переходу в католицизм, поділився деталями свого переїзду з Волині до Вільна та труднощами, із якими йому довелося зіштовхнутись. Образ Теодора Скуминовича, який постає у вступній частині твору, контрастує з тим, як його негативно представлено у внесених його опонентами скаргах до гродських книг, що дає підстави поставити під сумнів достовірність наведених ними звинувачень. З'ясовано константи письменницького мислення Теодора Скуминовича, розкрито його міркування щодо причин занепаду Візантії.

Висновки. За свідченнями Касіяна Саковича, Теодор Скуминович належав до найосвіченіших богословів України XVII ст. До переходу в католицизм він був настоятелем православного Свято-Михайлівського монастиря Гоці, ректором місцевої школи, а також членом митрополичої консисторії. Будучи православним священнослужителем, Теодор Скуминович гостро критикував догматику Римської церкви. Проте після прочитання творів патріарха Геннадія Схоларія, у яких той пояснював завоювання Константинополя османами "Великою схизмою", розмірковування над Символом віри Атанасія Великою, вивчення праць грецьких отців церкви та спостереження кризи чорногого й церковного життя в Київській митрополії, він змінив свою думку про латинників і невдовзі став католиком. Написані Теодором Скуминовичем книги отримали високу оцінку серед відомих вчених Західної Європи. Його працями захоплювались Готфрід Ляйбніц, Якоб Масен і Племпій Вопіск Фортунат.

Ключові слова: Теодор Скуминович, українська полемічна література, Берестейська унія, завоювання Константинополя.

Вступ

В історію української та європейської культури Теодор Скуминович увійшов як католицький полеміст, учений-богослов і визначний правознавець. Касіян Сакович, коментуючи перехід Теодора Скуминовича в католицизм і відмову написати "репутацію" на його твір "Επιανόρθωσις або Perspectiwa" (Sakowicz, 1642), зауважив, що той у Київському атенеї був "не останнім знавцем філософських і богословських наук" (Sakowicz, 1644, s. VII). Біографічних відомостей про Теодора Скуминовича (Тишкевича) († 24 IX. 1668 р.) збереглося небагато. В укладеній прелатом католицької церкви Е. Озоровським біобібліографії Теодора Скуминовича більшість історичних джерел містять дані не про нього, а про новгородського воеводу, гродненського старосту та поборника Берестейської унії Теодора Скумина-Тишкевича († 1618), що жив кількома десятиліттями раніше (Ozowski, 1983, s. 103). Про молоді роки Теодора Скуминовича не залишилось жодної згадки. Украй мізерна інформація про його урядування Київською протопопією (Ozowski, 1983, s. 103), ігуменство у Свято-Михайлівському монастирі в Гоці та ректорство у школі, що діяла при обителі за вказівкою її фундаторки Раїни Соломирецької-Гойської для протидії поширенню соцініанства на Волині (Голубев, 1898, с. 271–272). І. Вагилевич навів відомості про те, що Теодор Скуминович був настоятелем Свято-Михайлівського монастиря в Києві та ректором Київської духовної академії (Wagilewicz, 1996, s. 212). Проте ці дані не мають підтвердження. Грунтовні теоретичні знання з цивільного права Теодор Скуминович отримав у Левенському університеті, що до XVI ст. вважався найкращим навчально-науковим закладом Європи і був осередком контрреформації в Бельгії. Теологію, історію християнської церкви майбутній ієрарх вивчав у Вільні, Кракові та Римі. Після того як Теодор Скуминович у 1642 р. перейшов у

католицьку церкву, у 1652 р. його було зведено в сан титулярного єпископа Граціанополіса (Африка); також він був суфраганом і архідияконом Білої Русі та кантором у Вільні (Ozowski, 1983, s. 103; Skuminowicz, 1659). Причини свого навернення до католицизму Теодор Скуминович виклав у творі "Przyczyny porzucenia Disuniey przez zacnemu narodowi ruskietu podane" (Wilno, 1643) (Skuminowicz, 1643), що, за словами М. Вишневіського, містить "надміру багато гострих докорів дизунітам" (Wiszniewski, 1851, s. 361). Ця книга – "первоплід праці" (Skuminowicz, 1643, s. 3) письменника-богослова в католицькій церкві і є його єдиним твором, присвяченим релігійній полеміці, яка велась між католиками, уніатами та православними в Речі Посполитій. Крім того, авторство Теодора Скуминовича належать два латинськомовні твори: "Epistola Paschalis" (Skuminowicz, 1659) (один із примірників зберігається в національному музеї Великої Британії в Лондоні (British Museum)) і "De jure personarum" (Scuminovius, 1663). Останню книгу Теодора Скуминовича високо оцінював і покликався на неї у своїх правознавчих дослідженнях видатний німецький учений Готфрід Ляйбніц. Захоплюючись богословською ерудицією українського книжника, німецький теолог-єзуїт Якоб Масен, присвятив йому твір "Familiarium argutiarum fontes". Інший учений, усесвітньовідомий нідерландський лікар-офтальмолог і професор медицини в Левенській академії Племпій Вопіск Фортунат, який описав усі м'язи людського тіла й першим з'ясував, що до очного яблука кріпляться шість окорухових м'язів, також присвятив йому свій трактат "De affectibus capillorum et unguium tractatus". Теодор Скуминович був пацієнтом Племпія Вопіска Фортуната і підштовхнув його спростувати зроблені шотландським лікарем і хіміком Вільямом Давіссоном у творі "Commentariorum in sublimis philosophi et incomparabilis viri Petri Severini Dani ideam medicinae philosophicae,

propediem proditorum prodromus" висновки про те, що ковтун не є хворобою. Дослухавшись поради Теодора Скуминовича, Племпій Вопіск Фортунат написав полемічну відповідь на книгу Вільяма Давіссона. До того ж, як довів єпископ Білоруської греко-католицької церкви Ч. Сіпович на основі палеографічного аналізу, Теодор Скуминович підготував рукопис перекладу літургії Іоанна Златоуста з церковнослов'янської на латинську мову, перше видання якого було здійснено у 1978 р. у Лондоні (Nadson, 1978, p. 165).

Твір "Przyczynę porzucenia Disuniei" був у центрі уваги досліджень І. Вагилевича. У праці "Pisarzu polscy rusini" він кількома реченнями навів біографічні дані полеміста та коротко переказав зміст розділів його книги (Wagilewicz, s. 212–217). "Надзвичайна бібліографічна рідкість брошури Скуминовича" (Голубев, с. 275) підштовхнула С. Голубева передрукувати в додатку до другого тому своєї праці "Київській митрополитъ Петръ Могила и его сподвижники" реєстр її розділів і параграфів, а також окремі фрагменти тексту (Голубев, с. 273–282). Дослідник назвав твір Теодора Скуминовича стислою компіляцією попередніх писань унійних полемістів, через що вважав його слабким у науковому плані. Проте така думка не зовсім об'єктивна, оскільки Теодор Скуминович не лише переповів ключові міркування унійних книжників, але й обґрунтував і доповнив їх новими відомостями з історії церкви та богослів'я, що якнайбільше вплинули на його релігійні переконання. Водночас, С. Голубев відзначив уміння Теодора Скуминовича послуговуватись контрреформаційними прийомами ведення полеміки, характерними для католицького письменства, і вказав на важливе історичне значення екскурсів автора в тогочасне церковне життя Русі-України (Голубев, с. 274–275).

Зроблені у другій половині XIX ст. спостереження І. Вагилевича та С. Голубева над змістом та історичним значенням книги "Przyczynę porzucenia Disuniei" не є вичерпними і підтверджують актуальність її дослідження. Цей твір, що з нього розпочалась полемічна й богословська творчість Теодора Скуминовича, якому судилося бути піднесеним у гідність титулярного єпископа Граціанополіса (Африка), домогтися значних наукових успіхів і здобути авторитет серед відомих учених Старого Світу, є невід'ємною частиною української полемічної книжності та заслуговує на ширше висвітлення й нове прочитання.

Методи

Дослідження проведено із застосуванням культурно-історичного, порівняльно-історичного, дескриптивного й текстологічного методів аналізу пам'яток давнього письменства.

Результати

На звороті титульного аркуша книги "Przyczynę porzucenia Disuniei" вміщено зображення родового герба Абрагама Войни. Навколо нього є напис "Psallite Domino in voce tubae corneae. Psal: 97" ("Заспівайте Господу [...] звуками труб і голосом рога" (Пс. 97: 1–6)) і літери "A. W. D. G. E. V.", які розшифровуються так: "Abraham Woyna Dei Gloriam Episcopi Vilnensis". Наведені цитати з Книги Псалмів слугують своєрідним коментарем до зображених у центрі малюнка трьох труб і передають прагнення Абрагама Войни провести богоугодне служіння на єпископській кафедрі Вільна.

У присвяті твору, написаній 14 вересня 1643 р. у Вільні, Теодор Скуминович зауважив, що намальовані на шляхетському гербі Абрагама Войни три труби, а також саме прізвисько якнайточніше виражають зміст його церковної діяльності, спрямованої на оголошення та ведення війни на три фронти із сектами в межах своєї територіальної юрисдикції. Звук першої труби знаменував

для книжника боротьбу достойника з ерессю кальвінізму, другої – лютеранства, третьої – "дизунії", які були для нього однаковою мірою псевдовченнями:

Bo iako trzy Oyczyste Wm̄. M. M. Pana Trąby, trzem sektom Haeretyckim za podrzutem kałolu w tym mieście stołecznyim nie teraz iuż wynikłym y roskrzewionym, opowiadaia WOYNE, y iuż przed iedną Kalwin z Miasta ustąpić musiał, a drugiey Luther się boi, tak Disunio niech upada przed trzećią, aby odglosem požądanym y sama mogła tandem Psallere Domino in voce Trąb Woyn̄inskich, duszozbawiennyich słuchaiąc napominani Wm̄. M. M. Pana (Skuminowicz, s. 3–4).

Полеміст докладно не змальовував чеснот дедиканта твору, як це характерно для більшості присвят тієї доби, відзначивши лише авторитет Абрагама Войни у Великому князівстві Литовському як найвищого сенатора й архієпископа Вільна. Звеличуючи примаса католицької церкви, Теодор Скуминович зауважив, що його книга матиме вдвічі більшу цінність серед читачів, якщо її підтримає і візьме під свій протекторат Абрагам Война. Висловлені у присвяті інтенції автора про опіку первоієрарха Віленської кафедри над ним і його твором мали не лише риторичну, але і практичну мету, адже він остерігався переслідувань із боку православного духовенства через свій перехід у католицизм. Послугуючи традиційним для присвят церковних книг топосом самозневаження, Теодор Скуминович називав себе "найменшим слугою" Абрагама Войни, якому він кладе до ніг твір, написаний "невідполірованим пером" і "вбогим розумом":

Nie udolnać w prawdzie praca, y piorem nie wypolerowanym opisana: lecz prawdzię nad prawdę zaleceńia lepszego nie potrzeba: atoli kiedy się ieszcze wesprze o wysoką powagę naywyższego w Wiel: Xięstwie Litewskim Senatora y Primasa, znajdzie sowitą u Ludzi cenę, lubo nie swoią, Patrona jednak swego protectią zalecona. Racz tedy Moy M. Panie y Dobrodzieiu to *minutum*, ile chudoba rozumu mego przemaga, na budynek Kościoła Bożego pod nogi Pasterskie Wm̄. M. M. Pana odemnie rzucone, z taką przyiać Cerą, z iaką oddaie ochotą: a mnie od moich że, lecz iuż nie moich, bo odemnie poniechanych, *tot fulminibus quot mendacys impetium*, w obronie y łasce Pasterskiej twoiey choway. *Ipsi maledicunt, tu autem Domine benedices* (Skuminowicz, s. 4).

Передмова до читача твору "Przyczynę porzucenia Disuniei" Теодора Скуминовича є конспективним викладом причин і апологією його навернення в католицизм. Релігійний конвертизм настоятеля Свято-Михайлівського монастиря Гощі та ректора створеної при ньому могилянської школи, члена митрополичої консисторії та управителя п'яти протопопій Руської церкви був, резонансною подією, яку широко обговорювали у її середовищі (Skuminowicz, s. 6). Для того, щоб протидіяти дезінформації та поширенню пліток про причини свого переходу з грецького обряду на римський, Теодор Скуминович написав твір, у якому розкрив православним архієреям мотиви свого рішення та публічно відмовився від критичних закидів, висловлених ним раніше про Західну церкву. З розповіді письменника дізнаємось, що у вересні 1642 р. він приїхав до Вільна на зустріч із латинниками поділитися давніми сумнівами щодо правдивості грецького віровчення, після якої повернувся на Волинь остаточно "струсити із себе дизуніцький пил" (Skuminowicz, s. 5) – розірвати всі зв'язки з православ'ям. У вступному слові Теодор Скуминович твердив про відчуття радості від приєднання до католиків і досягнення внутрішнього миру. Час же, проведений у Руській церкві, він вважав марно витраченим. Полеміст не боявся можливого обмовлення і зведення наклепів з боку православного духовенства, оскільки брудом брехні та злобною ненависті облили багатьох святих мужів, що, пізнавши, скільки бід завдала

Східній церкві схизма, навернулись до Рима. Тож і він не сподівався уникнути "Теонового зуба" від "дизунітів".

Аle ktoż nie wie, że u na świętych Mężow, Duchem łaski y umiejętności dobrze z Nieba opatrzonych Archiepiskopow swych, kiedy się, postrzegszy lichotę, y oszukanię odszczepieństwa, do Stolicy Piotra świętego, według Hymnow Ruskich *Kamienia Wiary*, udawali, nie wyliczone kładziono *mendacia*: on zaś wielki *rerum interpres* czas pokazał *tandem*, iako się daleko udawcy mijali z prawdą. Coż ieśli y oni ochynać się w tym brodzie musieli, nie podobna żeby mię tak nad onych pielegowało szczęście, iakobym *malitiosorum odia* mogli obieżeć, y *Theoninum* ich *dentem* w sławie mey nie uznał (Skuminowicz, 1643, s. 5).

Згадка Теодора Скуминовича про наклеп з боку колишніх оновіртців не була безпідставною. 18 травня 1643 р. настоятель Гоцанського монастиря Лаврентій від імені митрополита та місцевих монахів вніс у Луцьку гродську книгу маніфестацію (заяву) про його зникнення безвісти. У ній повідомлялося, що Теодор Скуминович як настоятель монастиря Гоці та ректор місцевої школи наприкінці квітня поїхав п'ятьма кіньми з колісницею на гродські рочки (судова сесія) в Луцьк і, взявши із собою довірені йому митрополитом Петром Могилюю мунименти (документи, які мають доказову силу), обліги (письмові зобов'язання), мембрани (векселі), розписки про передані суми на видеркаф (позика під відсотки), 3000 злотих, кошти на правничі експенси (витрати), багато книг, церковного срібла і золота, а також двох слуг, "до тыхъ часъ ижъ неведати где се задель и оборочаеъ" (Голубев, с. 272). Після того, як стало відомо, що Теодор Скуминович перейшов у католицизм і не повернеться на Волинь, 27 червня 1643 р. монах кафедрального Софійського монастиря Нектарій Свідницький від імені митрополита Петра Могили вписав до гродської книги Київського воєводства обвинувальну заяву на нього. Зокрема, предстоятель Київської митрополії звинуватив Теодора Скуминовича в таємній втечі у Вільно, привласненні зібраних із різних протопопій митрополичих доходів на суму 5000 злотих та інших цінних паперів і речей, які перерахував у своїй протестації ігумен Лаврентій:

А тепер, яко его милост отець метрополитъ мает ин релятис, в Вильно бавячому, о то: иж он, бывши де факто законникомъ, учинивши профессию и будучи презвитеромъ, леитиме канонице посвячонимъ, смель и важильсе часу недавно прошлого в року теперешнемъ тисеча шестсот сорок третемъ, месеца мая осмнадцатого дня, будучи старшимъ игуменства Гоского с порученя старшого протестуючого, змисливши себе, же яко бы мел на рочки кгородские Луцкие ехать, а потомъ в Луцку трога презентовавши, до Вилня пер директумъ поехал, завзявши з собою мунимента не только до справъ на тые рочки служачие, але и иные розные, то ест облиги, записы од розных особъ монастырови Госкому служачие, также мемрамы яснепревелебного его милости отца метрополиты, пана протестуючого, на листы и на квиты, на выдеркафъ служачие и на иные вси справы, яко особе духовной повереные, до завартя контрактов певных служачие, а надто сумы пинежные, од велможного его милости пана Ерого Немирича тисечу золотых, а од их милости панов обывателовъ Волынскихъ две тисечи золотых одобравши и особливый тежъ квити на експенса правные, также коней сивыхъ монастырскихъ чотыри и пятого боярского, з колясою и з велю книг, яко законникъ и старшимъ будучи, и з иншими тежъ речами от сребра и золота церковного, при аператах будучого, и з манастира теж Гоского маетности слуг певныхъ, в протестации першой менованых, з собою побрал, сине консенъсу капитули; а надто выбравши розные доходы метрополитанские з розных протопопий, ему до одбирания повероние, на пят тисечей золотыхъ полскихъ плюс вел ултра ошацованыхъ, побрал и на свой пожитокъ обернулъ (Архив ..., 1883, с. 784–785).

Вочевидь, у час написання твору зміст цих заяв Теодору Скуминовичу був невідомий. Цим пояснюється те, що він ніяк не прокоментував такі серйозні звинувачення, як викрадення 5000 злотих, церковного срібла і золота, а докладно зупинився на поясненні причин свого переходу в католицизм. Полеміст розповідав, що чутки про його діалог із латинниками й наміри залишити православну церкву поширилися ще напередодні поїздки у Вільно. Довідавшись про це, деякі шляхтичі позивалися на нього до Київської консисторії та перешкождали його від'їзду з України, через що він змушений був виїхати таємно. Викликає сумніви достовірність висунутих Теодору Скуминовичу звинувачень, адже за умов таємного та поспішного від'їзду він навряд чи міг узяти із собою багато книг і церковних коштовностей. Крім того, приїзд настоятеля Гоцанського монастиря з таким великим багажем у Луцьк не міг не привернути уваги та не викликати підозр у місцевої шляхти й духовенства, які через розголос про його контакти з католиками Вільна, завадили б йому вивезти награбоване церковне майно та зібрані "од их милости пановъ обывателовъ Волынскихъ" (Голубев, 1898, с. 272) гроші. Протестателю Лаврентію, якого обрали намісником Свято-Михайлівського монастиря Гоці замість Теодора Скуминовича, викриває зловмисність православної верхівки щодо нього. Найімовірніше, вона слугувала застереженням, аби він не заплямував своє ім'я крадіжками, і спробою відвернути прихильність латинників до нього, адже як унійні, так і католицькі ієрархи не брали до своєї спільноти осіб із сумнівною репутацією, щоб уникнути дискредитації в суспільстві морального авторитету церкви. У маніфестації до найменших дрібниць перераховано секретні цінні папери та гроші, якими Теодор Скуминович розпоряджався як довірена особа митрополита Петра Могили. Однак не вказано, які саме речі "од сребра и злота церковного" (Голубев, 1898, с. 272) він забрав із монастиря, хоч саме про зниклі богослужбові предмети, що були в усіх на видноті, Лаврентій мав знати більше, ніж про гроші й таємні фінансові документи, частина яких, за його словами, не стосувалася гродського суду Луцька. Водночас, у згаданій заяві звинувачення Теодора Скуминовича у крадіжці немає, а її написання пояснено хвилюваннями за його життя і здоров'я, а також захистом "целости гонору велебного отца речоного" (Голубев, 1898, с. 272).

У вступному слові до читача Теодор Скуминович зауважив, що усвідомлює можливість наклепу з боку православного духовенства. Проте він не боявся знеславлення свого імені, оскільки всі ті, з ким йому довелося провести свої літа у служінні православної церкви, могли засвідчити, якщо керуватимуться сумлінням, його побожне життя. Зі слів Теодора Скуминовича, для того щоб не виникло підозр щодо його доброчесності, він, приїхавши на початку травня 1643 р. до Вільна, одразу написав листи на Волинь і до митрополита Петра Могили в Київ, у яких пояснив причини свого навернення в латинство. Заразом через посланців він передав Петру Могилі доручені йому ним "справи і обліги" (Skuminowicz, 1643, s. 6). Можливо, під словом "справи" йшлося про перераховані у протестаціях Лаврентія та Нектарія Свідницького цінні папери та гроші. Теодор Скуминович пояснював, що взяв їх із собою, аби вони не потрапили до рук сторонніх осіб і щоб убезпечитись від поширення неправдивих домислів і пліток, чому він зрікся православ'я. Також богослов зазначив, що, від'їжджаючи з Гоцанського монастиря, залишив свої книги та набуте за життя майно, що мало довести наклепникам його чесність:

Więc że niewinność y suspiciey ma byćz prożna, pisałęm do Wilna przyiachawszy zaraz, na początku ieszcze Maiu, na

Wotyń y do Kijowa, a mianowicie do Jego Mości Oyca Mohiły, żeby nawrocenia się mego przyczyny wiedział. [...] Zostawiłem xięgi y inne rzeczy moie, e meo własnie *patrimonio* przezemnie nabyte, które ieżeli zginą, moia będzie szkoda, y suspiciey żadney nie poniosę: nie zostawoiałem obligow lubo nie moich, atoli poleconych wierze moiey, abym iako *deposi*t nieiaki, całe ie oddał temu, komu należą, a za tym się y od potwarzy, która mię od złych podkać miała, uchylił (Skuminowicz, 1643, s. 5–6).

Перехід до католицької церкви Теодор Скуминович пояснював відповіддю Бога на його постійні молитви-прохання про наслідування Царства Небесного та вбереження від суду геєни. Письменник підкреслював, що першочергову роль у його наверненні в католицизм відіграла дія Божої благодаті, а не прагнення здобути високі церковні титули та матеріальний достаток, які у нього й так були в Київській митрополії. Божу волю перейти на латинський обряд Теодор Скуминович зрозумів, читаючи книги грецьких богословів та авторитетних істориків, які погоджувалися з першістю римських пап у християнстві та пов'язували завоювання мусульманами Константинополя зі схизмою:

Ale mi tak uczynić czytanie Xiąg Oycow Świątych starych Graeckich perswadowało; bom to uważał, że co Świąci napisali, to napisali Duchem nauczeni świętym, zatym od prawdy odbłądzić się nie mogli, iakom tedy przeciwnych Disuniey, a Katholikom iedynomysłnych ich obaczył, zaraz im ręce dałem, a Bogu oddałem dziękę, że z nich taki pożytek Duszy mey wyczerpnąłem" (Skuminowicz, 1643, s. 7).

Цитатами з богословських та історичних джерел, у яких засуджено відокремлення Східної церкви від Рима, автор обґрунтував викладені у творі причини свого католицького конвертизму, що, міркував він, були зрозумілі тим, "u ktorych gozum w głowie, a w ręku Xięga nie gościem" (Skuminowicz, 1643, s. 7). Опонентам було складно відкинути наведені полемістом змістовні аргументи, оскільки авторитет церковного переказу у православ'ї має беззаперечний статус. Утім письменник критикував своїх колишніх одвіриців, адже замість того, щоб "tut stali da hadati" (Skuminowicz, 1643, s. 7) над зібраними ним фрагментами святоотцівських творів та історичними фактами, вони нехтували їхнім вивченням через те, що тексти були давніми. Натомість давність опублікованих у своїй книзі матеріалів Теодор Скуминович навпаки вважав вагомою перевагою перед новими сфальсифікованими відомостями православних книжників, які перешкождали утвердженню Берестейської унії в Речі Посполитій (Skuminowicz, 1643, s. 7).

Ідея відновлення єдності католиків і православних перебувала в полі зору багатьох ієрархів Руської церкви. Цьому сприяли й такі етнопсихологічні константи українців, як миролюбність, толерантність, відкритість і доброзичливість. Для унійних і католицьких богословів час первісної церковної єдності був тим втраченим золотим віком християнства, до якого належало повернутись. Вони вбачали місію свого церковного служіння та історичне призначення Русі-України в подоланні Великої схизми, через яку Візантія та Східна церква підпали під Боже прокляття. Ця думка є головною у книзі Теодора Скуминовича "Przyczyny porzucenia Disuniey". Більшість розділів твору підпорядковано зображенню в різних історичних і богословських проєкціях бід і руйнувань, які церковний розкол завдав Сходу. У контрасті до понівечених війною окраїнних і центральних земель Візантійської імперії, на яких не залишилось і сліду від славного християнського минулого, полеміст картинно змалював благополуччя держав Заходу, вкорінення й розвиток католицизму в найвіддаленіших кутках землі. Усебічна освіченість і місіонерський поступ латинників у протиставленні до занепаду знань греків і втрати

Східною церквою багатьох канонічних територій справили на письменника велике враження. Таку полярність становища обох колись єдиних церков Теодор Скуминович розглядав у межах старозавітної системи координат, за якою багатство, сила, зростання володіння на землі уособлює Боже благословення, а бідність, нещастя, війни – прокляття. Об'єктивність цього погляду вповні обґрунтована. У книзі Второзаконня розповідається про те, як за Божим повелінням після переходу Йордану ізраїльські племена, ставши одне напроти одного на горах Герізім і Гевал, виголосили слова благословення і прокляття, які Бог зіслє на народ за виконання або ж невиконання даних йому заповідей (Втор. 27–28; Нав. 8: 33–35). Відповідно до теології заміщення, що впродовж багатьох століть була домінантною в католицькій і православної еkleziologii, новозавітна церква вважалась Новим Ізраїлем і єдиною повноправною спадкоємицею старозавітних обітниць і пророцтв. Позицій вчення суперсесіонізму дотримувався і Теодор Скуминович, пояснюючи кризу його призму відмінності тогочасного становища Західної та Східної церков.

Іншою сумнівною тезою, яку Теодор Скуминович постулює на сторінках твору "Przyczyny porzucenia Disuniey", є твердження, що Візантія та Русь зазнали Божого прокляття війн, невігластва і неволі через непослух Папі Римському. Цю думку, яку в Речі Посполитій висловили такі польські полемісти, як Бенедикт Гербест (Herbest, 1882, col. 597) і Петро Скарга (Skarga, 1882, col. 503), транспонували в українську літературу й докладно розвинули унійні книжники. Усі вони в найяскравіших образах і порівняннях описували першість єпископа Рима у Вселенській церкві. Не менш риторичними були і їхні звинувачення греків у відступі від Римської церкви та небажання визнати винятковий авторитет її предстоятеля над Константинополем. Наприклад, відмову великого дуки Візантії Луки Нотари та православного духовенства прийняти Ферраро-Флорентійську унію напередодні облоги Константинополя османами Бенедикт Гербест порівнював із тим, як євреї зреклись Ісуса Христа на користь кесаря Рима: "Turka woleli Grekowie, niż papieża, iako Żydowie cesarza, niż Jezusa" (Herbest, 1882, col. 596). Міркування польських та українських письменників, що Бог прогнівався на Східну церкву через те, що її очільники відкинули вселенський примат Папи Римського, Теодор Скуминович увиразнив пророцтвами і доповнив історичним фактажем. Суттєвою помилкою у судженнях полеміста було те, що у своїх висновках про причини Божого гніву він не брав до уваги морально-духовного стану візантійського суспільства. Його твердження про те, що Бог допустив усі біди й нещастя в житті християн Візантії лише тому, що Схід не мирився з першістю єпископів Рима у Вселенській церкві, певною мірою є богохульством. Бога насамперед цікавить збереження людиною своєї божественної гідності, окресленої межами Декалога, а також навернення цілих народів від злого шляху. Влада Папи Римського, яку активно відстоювали католики й уніати перед константинопольськими патріархами, у цьому контексті видається надто дріб'язковою причиною, щоб зайнялося полум'я Божого гніву проти візантійців.

Вину за церковний розкол Теодор Скуминович покладав у руслі традиції Західної церкви на візантійське духовенство, що віддавна вело боротьбу за канонічну незалежність від Рима. Для полеміста історичний авторитет Римської кафедри на Сході був беззаперечним. Папа Римський був для багатьох первоієрархів Сходу останнім правовим захистом від несправедливого зміщення із займаних ними церковних посад,

переслідувань з боку еретиків і правителів Візантії. Яскравим прикладом цього у творі слугує апелювання Атанасія Александрійського та Іоанна Златоуста до Рима. Передумовою для вивіщення авторитету Константинопольської церкви, яка входила до складу Іраклійської митрополії, було перенесення у Візантії столиці Римської імперії. Відтоді церковний вплив Візантію, що іменувався Новим Римом і був центром політичного життя імперії, швидко зростав. У середині IV ст. єпископи Візантію іменувались архієпископами та, поступово виборовши першість серед східних патріархів, претендували на урядування всією церквою. Цей процес був закономірним, оскільки Константинополь у протиставленні до Рима будувався як нова християнська столиця, не осквернена поганством. Проте вже наприкінці IV ст. Римська імперія розколотась на Східну й Західну частини, і невдовзі між Римом і Константинополем зав'язалась на цілі століття боротьба за владу у Вселенській церкві, що прикривалась догматичними питаннями і супроводжувалась взаємними звинуваченнями у віровідступництві (Поснов, 1964, с. 558).

Дискусія і висновки

Опрацьовуючи історичні джерела, епістолярну та мемуарну спадщину константинопольських патріархів, Теодор Скуминович дійшов висновку, що Бог прогнівався на греків через відкинення юрисдикційної першості єпископів Рима у Вселенській церкві. Створена у свідомості письменника ілюзія глибини гріховності Візантії перешкоджала проникнути в суть проблем богошанування християн Сходу, які, можемо припустити, не обмежувались суперечкою з латинниками про головування в Божій церкві та екстеріоризованими формами вияву віри. Теодор Скуминович, прийнявши католицьке бачення причин розвалу Візантійської імперії, отримав відповіді на складні питання виникнення духовної кризи на Сході, які, вважаючи єдиноправильними, виклав православному читачеві у своїй книзі.

Звинувачення, які інкримінували Теодору Скуминовичу монахи Лаврентій і Нектарій Свідницький суперечать відомостям, які наведено у вступній частині твору "Przyczyny porzucenia Disuniei przezaspnetu narodowi ruskietu podane". Неузгодженості у їхніх розповідях дають підстави припустити, що викладені скаргниками Теодора Скуминовича інквети мали на меті подати причини його переходу в католицизм у вигідному для себе світлі й дискредитувати його ім'я перед католиками Речі Посполитої.

Подяки, джерела фінансування. Виконання цієї роботи підтримане іменною Стипендією Верховної Ради України для молодих учених – докторів наук за 2023 р.

Список використаних джерел

- Архивъ Юго-Западной Россіи, издаваемый временною комиссією для разбора древнихъ актовъ, высочайше учрежденною при Киевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ генераль-губернаторѣ. (1883). Т. VI. Ч. I. Киевъ.
- Голубев, С. (1898). *Матеріали для історії Западно-Русской Церкви. Приложение къ 2-му тому сочинения: Киевскій митрополитъ Петръ Могила и его сподвижники.* Киевъ.
- Поснов, М. (1964). *История Христианской Церкви (до разделения Церквей – 1054 г.).* "La vie avec Dieu".
- Herbest, B. (1882). Wiary Kościoła Rzymskiego Wywody, y Greckiego Niewolstwa Historia: dla Jedności. *Памятники полемической литературы въ Западной Руси. Петербургъ.* Кн. II. 581–600.
- Nadson, A. (1980). The Pontifical Liturgy of Saint John Chrysostom. A manuscript of the 17th century in the Slavonic text and Latin translation. *Journal of Belarussian Studies. Journal of Belarussian Studies.* Vol. 4, 165.
- Ozorowski, E. (1983). Skuminowicz Teodor. *Słownik Polskich Teologów Katolickich.* Warszawa. T. IV, 103.
- Sakowicz, K. (1642). *Επιπόρθωσις або Perspectiwa, y obiasnienie Błędow, Herezyey, y Zabobonow, w Grekoruskiej Cerkwi Disunitskiej tak w Artykulach Wiary, iako w Administrowaniu Sakramentow, y w inszych Obrządkach y Ceremoniach znajdujących się. Zebrana y napisana przez Wiel. X. Kassiana Sakowicza, przed tym Archimandritę Dubieńskiego Unita,*

a teraz Kapłana Rzymskiego Kościoła, per Dispensam Sanctae Sedis Apostolicae, dla wielkiego prześladowania od Ruśi, że im te Błedy y Zabobony y Herezye w ich Wierze pokazywał. W Krakowie.

Sakowicz, K. (1644). *Okulary Kalendarzowi Staremu, przy których y Responsa Katolickie na obiectie Starokalendarzan są położone, y pozytywki Ruskietu Narodowi z przyięcia Rzymskiego Kalendarza ukazane, y o Ogniu Graeckim zmyślonym, iakoby z nieba od Grobu Pańskiego zstępującym, y czymby się miała różnić Unia od Disuniei etc.* W Krakowie.

Scuminovius, T. (1663). *De iure personarum, seu in Primum Institut. Justinianearum Librum Catholica Explicatio, Theologicis, Naturalibus, Politicisque rationibus, et Canonico, Civili Antiquiori ac Novissimo, et Consuetudinario Europae Jure, cum perpetua Tribunali in meris Civilibus defensione, Probata. Nunc primum in lucem prodit: Opus Theologis, Iuristis, et Politicis aequae necessarium ac jucundum.* Bruxellae.

Skarga, P. (1882). O iedności Kościoła Bożego pod iednym Pasterzem. Y o Greckim od tey iedności odstąpieniu. *Памятники полемической литературы въ Западной Руси. Петербургъ.* Кн. II. Col. 223–526.

Skuminowicz, T. (1659). *Epistola Paschalis Theodori Skuminowicz Episcopi Gratianopolitani S. S. D. N. P. P. Praelati Assistentis, Suffraganei et Archidiaconi Albae Russiae, Cantoris Vilnensis. In qua Graeco-Ruthenum antiquum Calendarium conformiter Gregoriano, aequatione Solis et Lunae praevia corrigitur, per aureum numerum suo loco restitutum, ad normam veteris Romanae et Alexandrinorum supputationis, cum Responsione ad eam A. R. P. Ioannis Baptistae Riccioli S. I. Astronomicis voluminibus celeberrimi.* Dantisci.

Skuminowicz, T. (1643). *Przyczyny porzucenia Disuniei przezaspnetu narodowi ruskietu podane a Jaśnie Wielmożnemu Przewielebnemu Panu Iego Mości Panu Abrahamowi Woynie z Bożey y Apostolskiej Stolice łaski Biskupowi Wileńskiemu Patronowi y Dobrodzieiowi swemu ofiarowane od Theodora Skuminowicza.* W Wilnie.

Wagilewicz, D. (1996). *Pisarze polscy rusini.* Przemysł.

Wiszniewski, M. (1851). *Historia literatury polskiej.* T. VIII. W Krakowie.

References

Archive of South-Western Rus', published by a temporary commission for the analysis of ancient acts, supremely established under the Kiev, Podolsk and Volyn Governor-General. (1883). T. VI. Ч. I. Kiev [in Russian].

Herbest, B. (1882). Wiary Kościoła Rzymskiego Wywody, y Greckiego Niewolstwa Historia: dla Jedności. *Monuments of polemical literature in Western Rus'. Petersburg.* Vol. II. 581–600.

Holubev, S. (1898). *Materials for the history of the Western Russian Church. Appendix to the 2nd volume of the work: Kiev Metropolitan Peter Mohyla and his associates.* Kiev [in Russian].

Nadson, A. (1980). The Pontifical Liturgy of Saint John Chrysostom. A manuscript of the 17th century in the Slavonic text and Latin translation. *Journal of Belarussian Studies. Journal of Belarussian Studies.* Vol. 4, P. 165.

Ozorowski, E. (1983). Skuminowicz Teodor. *Słownik Polskich Teologów Katolickich.* Warszawa. T. IV. S. 103.

Posnov, M. (1964). *History of the Christian Church (before the division of the Churches – 1054).* "La vie avec Dieu" [in Russian].

Sakowicz, K. (1642). *Επιπόρθωσις або Perspectiwa, y obiasnienie Błędow, Herezyey, y Zabobonow, w Grekoruskiej Cerkwi Disunitskiej tak w Artykulach Wiary, iako w Administrowaniu Sakramentow, y w inszych Obrządkach y Ceremoniach znajdujących się. Zebrana y napisana przez Wiel. X. Kassiana Sakowicza, przed tym Archimandritę Dubieńskiego Unita, a teraz Kapłana Rzymskiego Kościoła, per Dispensam Sanctae Sedis Apostolicae, dla wielkiego prześladowania od Ruśi, że im te Błedy y Zabobony y Herezye w ich Wierze pokazywał.* W Krakowie.

Sakowicz, K. (1644). *Okulary Kalendarzowi Staremu, przy których y Responsa Katolickie na obiectie Starokalendarzan są położone, y pozytywki Ruskietu Narodowi z przyięcia Rzymskiego Kalendarza ukazane, y o Ogniu Graeckim zmyślonym, iakoby z nieba od Grobu Pańskiego zstępującym, y czymby się miała różnić Unia od Disuniei etc.* W Krakowie.

Scuminovius, T. (1663). *De iure personarum, seu in Primum Institut. Justinianearum Librum Catholica Explicatio, Theologicis, Naturalibus, Politicisque rationibus, et Canonico, Civili Antiquiori ac Novissimo, et Consuetudinario Europae Jure, cum perpetua Tribunali in meris Civilibus defensione, Probata. Nunc primum in lucem prodit: Opus Theologis, Iuristis, et Politicis aequae necessarium ac jucundum.* Bruxellae.

Skarga, P. (1882). O iedności Kościoła Bożego pod iednym Pasterzem. Y o Greckim od tey iedności odstąpieniu. *Monuments of polemical literature in Western Rus'. Petersburg.* Vol. II. Col. 223–526.

Skuminowicz, T. (1643). *Przyczyny porzucenia Disuniei przezaspnetu narodowi ruskietu podane a Jaśnie Wielmożnemu Przewielebnemu Panu Iego Mości Panu Abrahamowi Woynie z Bożey y Apostolskiej Stolice łaski Biskupowi Wileńskiemu Patronowi y Dobrodzieiowi swemu ofiarowane od Theodora Skuminowicza.* W Wilnie.

Skuminowicz, T. (1659). *Epistola Paschalis Theodori Skuminowicz Episcopi Gratianopolitani S. S. D. N. P. P. Praelati Assistentis, Suffraganei et Archidiaconi Albae Russiae, Cantoris Vilnensis. In qua Graeco-Ruthenum antiquum Calendarium conformiter Gregoriano, aequatione Solis et Lunae praevia corrigitur, per aureum numerum suo loco restitutum, ad normam veteris Romanae et Alexandrinorum supputationis, cum Responsione ad eam A. R. P. Ioannis Baptistae Riccioli S. I. Astronomicis voluminibus celeberrimi.* Dantisci.

Wagilewicz, D. (1996). *Pisarze polscy rusini.* Przemysł.

Wiszniewski, M. (1851). *Historia literatury polskiej.* T. VIII. W Krakowie.

Отримано редакцією журналу / Received: 19.01.24

Прорецензовано / Revised: 07.02.24

Схвалено до друку / Accepted: 01.03.24

Ruslan TKACHUK, DSc (Philol.), Senior Researcher
ORCID ID: 0000-0003-0809-5115
e-mail: tkachuk.ruslan@gmail.com
Shevchenko Institute of Literature, the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

THEODORE SKUMYNOVYCH: THE ATTEMPT OF REHABILITATION OF THE NAME

Background. *In the article it is analyzed the dedication and preface to the work of the little-known in Ukraine polemicist-theologian of the 17-th century Theodore Skumynovych "Przyczyny porzucenia Disuniey przezacnemu narodowi ruskiemu podane" (1643), which is considered a bibliographic rarity. The relevance of the research of the creative work of Theodore Skumynovych is explained by the fact that it has not been studied in detail.*

Methods. *The research uses cultural-historical, comparative-historical, descriptive and textological methods of analysis of monuments of literature.*

Results. *The publication provides biographical information about Theodore Skumynovych, examines the objectivity of the accusations brought against him by former co-religionists, and outlines the main ideas of his polemical work. In the dedication of the work to the bishop of Vilnius Abraham Woyna and the foreword to the reader, Theodore Skumynovych briefly spoke about the reasons for his conversion to Catholicism, shared the details of his move from Volhynia to Vilnius and the difficulties he had to face. The image of Theodore Skumynovych, which appears in the introductory part of the work, contrasts with that how he is negatively presented in the complaints made by his opponents in the judicial books, which gives reason to question the credibility of the accusations made by them. The article clarifies the constants of theological and writing thinking of Theodore Skumynovych, reveals his point of view on the reasons of the decline of Byzantium.*

Conclusions. *According to Kasiyan Sakovych, Theodore Skumynovych belonged to the most educated theologians of Ukraine in the 17-th century. Before converting to Catholicism, he was the Father Superior of the Orthodox St. Michael Monastery in Goshcha, the rector of the local school, and also a member of the metropolitan consistory. As an Orthodox clergyman, Theodore Skumynovych sharply criticized the dogmatics of the Roman Church. However, after reading the works of Patriarch Gennadius Scholarius, in which he explained the conquest of Constantinople by the Ottomans with the "Great Schism", reflecting on the Creed of Athanasius the Great, studying the works of the Greek fathers of the church and observing the crisis of monastic and church life in the Kyiv's Metropolitanate, he changed his opinion about the Catholics. The books written by Theodore Skumynovych were highly rated among famous scientists of Western Europe. In particular, his works were admired by Gottfried Leibniz, Jacob Masen and Plempius Vopisk Fortunatus.*

Keywords: *Theodore Skumynovych, Ukrainian polemical literature, Brest Union, conquest of Constantinople.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.